

АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ МОВознавства ім. О. О. ПОТЕБНИ

На правах рукопису

ГОДОВАНА
Марія Пилипівна

ФОРМУВАННЯ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ
ГЕОЛОГІЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ

10.02.02 —
українська мова

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Київ 1994

00778917 (\$)

Робота виконана у від
Інституту україн

Науковий керівник - кандидат філологічних наук,
професор
ВИШНИК Василь Олексійович

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук,
професор
ПЕЩАК Марія Михайлівна,
кандидат філологічних наук,
старший науковий співробітник
ЧЕПІГА Інна Петрівна

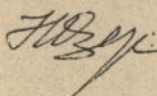
Провідна установа - Вінницький державний педагогічний
інститут ім.М.Островського

Захист відбудеться 15 лютого 1994 року о 15⁰⁰ годині на
засіданні спеціалізованої ради Д 016.28.01 для захисту дисерта-
цій на здобуття вченого ступеня доктора філологічних наук при
Інституті мовознавства ім. О.О.Потебні АН України /252001,
Київ-1, вул. Грушевського, 4/.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Інституту
мовознавства та Інституту української мови АН України

Автореферат розіслано "14" січня 1994 року.

Учений секретар
спеціалізованої ради,
доктор філологічних наук,
професор

 Н.Г.Озерова.

ДВ - 29.767

Аналіз процесів становлення і розвитку окремих термінологічних підсистем національних мов, особливостей їх функціонування у спеціальному і загальномовному контекстах, специфіки входження в них іномовних елементів, загальних тенденцій поступу термінофонду становить значний теоретичний і практичний інтерес для лінгвістичної науки.

Термінологія кожної окремої галузі засвідчує її досягнення на певному етапі історії народу-носія мови і відображає перспективи подальшого прогресу.

Однією з суттєвих особливостей термінології є те, що вона найбільше піддається свідомому творенню, будучи найбільш керованим шаром лексики. У процесі подальшого розвитку термінологічного фонду літературних мов справа його вдосконалення набуває дедалі більшого значення.

Система понять кожної науки, звичайно, значно ширша, ніж її термінологічне вираження. Така невідповідність призводить до невпинного зростання обсягу наукової термінології: нові поняття потребують термінологічного закріплення. Разом з тим розвиток окремих галузей науки вимагає постійної конкретизації їх об'єктів і перегляду системи їх понять, а, отже, і їх термінологічного вираження. Все це зумовлює необхідність постійного поповнення і вдосконалення галузевих термінологій, що неможливе без свідомого втручання мовознавців і фахівців у процеси термінотворення.

Розв'язання актуальних завдань щодо впорядкування, удосконалення, унормування і подальшого поповнення термінології відповідно до рівня науково-технічного прогресу вимагає глибокого вивчення джерел, шляхів і способів термінотворення, притаманних національним літературним мовам.

Актуальність дослідження зумовлюється тим, що в українському мовознавстві геологічна термінологія ще не була об'єктом окремого лінгвістичного дослідження, хоч її збиранню і лексикографічній систематизації було покладено початок ще в середині XIX ст. Лише поодинокі назви, що ввійшли до її складу, принагідно аналізувалися з погляду їх етимології, словотвірної будови, функціонування і т. ін. в окремих працях, у яких досліджувалися суміжні групи лексики.

Новизна роботи є те, що це перше монографічне дослідження української геологічної термінології, здійснене комплексно на ос-

нові залучення великого за обсягом матеріалу, засвідченого в лексикографічних працях та спеціальних наукових розвідках.

Метою дисертаційної роботи є з'ясування джерел і характеристика складу сучасної української геологічної термінологіки, аналіз шляхів її становлення і розвитку, обстеження семантичної і певною мірою словотвірної структури її окремих груп. Зроблено також спробу огляду деяких спеціальних праць, автори яких тією чи іншою мірою розглядали питання геологічної термінології, а також найважливіших словникових зібрань та наукових досліджень, у яких відображено процес вироблення і систематизації досліджуваної термінологічної підсистеми. У міру можливості подаються рекомендації щодо використання і функціонування окремих термінів.

Об'єктом аналізу в дисертаційному дослідженні є геологічна термінологія української мови, її генезис і структура, особливості функціонування на сучасному етапі розвитку геологічної науки.

Джерела дослідження. Матеріал для дисертації добирався з лексикографічних праць як загальномовних, так і галузевих, енциклопедичних довідників, підручників, посібників та фахових праць з геологічних наук, наукової періодики, фондів лексичної картотеки Інституту української мови тощо.

Методологічною основою дисертації є розгляд мови як системи в її постійному розвитку. При аналізі матеріалу використовується як основний описовий метод дослідження: досліджувані термінолексеми аналізуються за тематичним принципом з характеристикою їх вихідної семантики, шляхів і способів термінологізації, наведенням термінологічних дефініцій, визначенням місця в досліджуваній термінологічній підсистемі. Меншою мірою використовуються порівняльно-історичний, зіставний та лінгво-географічний методи.

Теоретичне значення і практичне використання роботи. З'ясування шляхів становлення української геологічної термінології дає можливість теоретично обґрунтувати засади вироблення термінологічних підсистем, які розвивалися аналогічним шляхом /напр., ботанічної, зоологічної, метеорологічної та ін./, а також з'ясувати загальні закономірності формування наукової термінології і наукового стилю.

Дисертаційне дослідження становить і практичний інтерес у плані використання опрацьованого в ньому матеріалу для укладан-

ня словникових праць, зокрема термінологічних, у справі впорядкування сучасної української геологічної термінології, а також у навчальному процесі – при читанні спецкурсів та проведенні спецсемініарів з термінології на філологічних факультетах і спеціальних факультетах вузів.

Апробація роботи. Основні спостереження і результати дослідження викладені у доповідях і повідомленнях на наукових конференціях: Вінниця – 1988, Ужгород – 1989, Миколаїв – 1989, Київ – 1991, Львів – 1993, Хмельницький – 1991, а також в окремих публікаціях збірника "Культура слова" та в розділі колективної монографії "Національні та інтернаціональні компоненти в сучасних терміносистемах" – 1993. З теми дисертації є 14 публікацій загальним обсягом понад 5 друкованих аркушів /список додається/.

На захист виносяться такі наукові положення:

1. Процес формування наукової геологічної термінології в українській мові бере початок з виникнення на українській етнічній території перших осередків геологічної науки /середина XIX ст./ . Формування термінології геологічних наук в українській мові характеризується виявом загальних закономірностей розвитку термінологічних підсистем не лише в українській, але й в інших мовах – як слов'янських, так і неслов'янських.

2. Основний корпус сучасної української геологічної термінології становить семантично трансформована загальнонародна лексика або утворення на її основі за допомогою як автохтонних, так і почасти іномовних за походженням словотвірних засобів.

3. Семантична трансформація загальнонародних слів у процесі їх входження в досліджувану термінологічну підсистему здійснювалася трьома шляхами: шляхом набуття ними спеціальних термінологічних значень, що в кінцевому результаті фактично призводило до термінологічної омонімії; шляхом аналітичної деривації – формування термінів-словосполучень /переважно бінарних – іменника з прикметником/ та шляхом переносного вживання загальнонародних слів.

4. Термінологія іномовного походження використовується переважно в сфері загальних понять геологічної науки та на позначення її об'єктів, які не зустрічаються на українській етнічній території, або глибинних структур, недост. пних звичайному повсякденному сприйманню. Іномовні елементи широко використовуються та-

кож у мінералогічній термінології на позначення нововідкритих мінералів або їх різновидів.

5. Основні принципи формування української термінології геологічних наук у своїй основі уже вироблені, усталені. Проте для дальшого її унормування, вдосконалення і розвитку необхідне врахування, з одного боку, новітніх досягнень геологічної науки, що має міжнародний характер, а з другого – ширше використання питомої лексики та власне українських словотвірних елементів, врахування досвіду української термінологічної лексикографії першої третини ХХ століття.

Структура і зміст роботи. Дисертація складається із вступу, трьох розділів, висновків і додатків, що містять список використаної літератури і джерел та список умовних скорочень.

У вступній частині обґрунтовується необхідність дослідження процесу формування геологічної термінології, актуальність, новизна роботи, охарактеризовано методи дослідження, названо основні джерела добору фактичного матеріалу, відзначено можливе теоретичне та практичне використання роботи з урахуванням її апробації і публікацій.

Розглянуто також деякі теоретичні питання, зокрема загальні тенденції розвитку лексичного складу сучасних літературних мов і місце в ньому термінологіки, відзначено роль мовознавців у цілеспрямованому процесі термінотворення, висвітлено співвідношення між поняттями "термінологія" і "номенклатура". У дисертації поділяється думка вчених про те, що терміни – це елементи певної теорії, а номенклатура – це найменування об'єктів окремих наук без прямого відношення до потреб теорії. Одночасно ми вважаємо, що без чіткої визначеності об'єктів кожної з конкретних галузей науки, техніки і т. ін., окреслених певними номенами з більшою чи меншою точністю, навряд чи можливі теоретичні узагальнення. Тому, як нам видається, між термінологією і номенклатурою немає чітко вираженої межі, і в дисертації вони не протиставляються.

У першому розділі розглядаються традиційні народні назви та іменовні елементи в системі назв геологічних об'єктів, процесів, загальних наукових категорій. Сучасна наукова термінологія геологічних наук у тій частині, що стосується конкретних об'єктів наукового дослідження, зокрема тих, які доступні безпосередньому спостереженню, – загальних назв рельєфу, водойм, земних

порід та певних геологічних процесів - формувалася в своїй основі на базі загальнонародної лексики, що набувала здатності виражати наукові поняття.

Процес термінологізації загальноновживаних слів торкнувся переважно іменників. Меншою мірою він охопив прикметникові та дієслівні лексеми. Прикметники, звичайно, реалізують своє термінологічне значення в словосполученнях з іменником /безрудний - безрудна порода/. Термінологічність певної частини прикметників може підсилюватися чи підкріплюватися відприкметниковими іменниками /скам"янілий - скам"янілість та ін./. Але загальнонародна традиційна лексика - не єдине джерело формування наукової термінології. Одночасно з розвитком науки відбувалося поповнення і розширення наукової термінології за рахунок іномовних запозичень і нових утворень на автохтонній основі та з використанням запозичених словотвірних елементів.

У розділі розглядаються окремі групи геологічної термінології, в яких у різному співвідношенні представлені традиційні /неметафоризовані/ лексеми та новотвори на їх основі, з одного боку, та іномовні елементи - з другого.

Термінологія на позначення основних понять геологічної науки формувалася переважно на іномовному, головним чином, греко-латинському матеріалі і має яскраво виражений міжмовний /інтернаціональний/ характер, хоч і в її складі досить помітна взаємодія з термінологією власне українського походження. Зокрема терміни на позначення наук про Землю та її окремих галузей і деяких геологічних явищ, що є об'єктом їх вивчення: геологія, регіональна геологія, стратиграфія, тектоніка, літологія, петрографія, мінералогія, сейсмологія; геохімія, геофізика, геоботаніка, гідрогеологія, геоморфологія; абразія, анаморфізм, вулканізм, гідратація, денудація, ерозія, метаморфізм, петрогенез та ін.

На позначення конкретних процесів, як і їх результатів, частіше використовуються термінологічні назви, що склалися на автохтонній основі, хоч зрештов, в певній частині вони є дослівними відтвореннями іномовних термінів. Здебільшого вони мають прозору етимологію: бродіння, вивітрювання, вигутовування, виклинювання, виморожування, заболочування, обвалення, плавлення, скам"яніння та інші.

Аналогічну закономірність у співвідношенні термінології іно-

мовного походження та інтернаціонального вживання з власне українською термінологією можна простежити і в інших групах наукових геологічних термінів. Це стосується, зокрема, назв форм і різновидів земної поверхні. Загальною науковою назвою різноманітних за формою, розміром, віком і походженням нерівностей земної поверхні є рельєф. Похідні утворення склалися на його основі здебільшого за допомогою іномовних, переважно давньогрецьких структурних елементів: мегарельєф, макрорельєф, мезорельєф, мікрорельєф, нанорельєф та ін. На позначення планетарних форм рельєфу в науковому обігу паралельно функціонують як рівнозначні два терміни - іномовний за походженням континент і автохтонний - материк. При рівнозначному функціонуванні цих термінів спостерігаються певні відмінності в їх потенціальних можливостях до утворення похідних форм і особливо словосполучень, зокрема тих, які виходять за межі геологічної науки. Так, паралельно функціонують синонімічні терміносполучення континентальний клімат і материковий клімат, хоч перевага частіше надається першому. В ряді інших словосполучень - континентальний шельф, материкова обмілина, материковий схил тощо прикметниковий компонент звичайно є постійним.

Серед термінологічних назв конкретних різновидів рельєфу в українській геологічній термінології переважають лексеми автохтонного походження на позначення тих об'єктів, які є типовими для території, на якій здавна проживає український народ. Значна частина таких назв має загальнослов'янський характер: балка, берег, коса, мис, поле, долина, западина, низовина, рівнина, плоскогір'я, гора, горб, скеля, брила, смуга, пасмо та ін.

У процесі термінологічного освоєння народних назв, наукової диференціації позначуваних ними понять виникають терміни-словосполучення, одним із компонентів яких часто може виступати слово іномовного походження: берег абразійний, берег індиферентний, коса прибережна, коса наливна, поле барханне, долина тектонічна, долина синклінальна, западина тектонічна, западина дефляційна, рівнина акумулятивна, рівнина таласогенна, рівнина прольвіальна, гора диз'юнктивна, гора конічна, гора юна, горб вулканічний, брила скидова, брила екзотична, пасмо барханне, пасмо гірське і т.ін. У роботі наведені дефініції термінів-словосполучень, а при необхідності - і їх походження.

Для позначення різновидів рельєфу, що не властиві основній етнічній території, в геологічній термінології використовуються іномовні утворення: тераса, бархан, дона, айсберг, глетчер, ваді тощо.

Із загальнонародної мови в термінологію геологічних наук увійшли назви водойм загальнослов'янського поширення: море, озеро, річка, струмок та ін. Освоєння цих загальнонародних назв геологічною наукою супроводжувалося внесенням у їх семантику нових елементів, пов'язаних з розглядом означуваних ними понять як об'єктів наукового пізнання. Диференціація різновидів водойм здійснюється шляхом відповідних означень різного походження, що додаються до загальнонародної назви, вживаної у спеціальному, науковому значенні: внутрішнє море, міжострівне море, вулканічне озеро, карове озеро, анцилове озеро, розгалужена річка, відчленована річка, лісове болото, низинне болото, артезіанське джерело, пульсуюче джерело та ін. Терміни іномовного походження на позначення водойм та їх різновидів /мульда, ерик, дельта, лагуна, сель тощо/ з'являються пізніше в процесі розвитку геологічної науки та унормування української наукової термінології, приведення її у відповідність до міжнародної термінології.

У плані взаємодії автохтонних та інтернаціональних елементів показовою є термінологіка із сфери ґрунтознавства, петрографії, мінералогії. З автохтонних лексем на позначення земних порід і мінералів у геологічній термінології вживаються лексеми: земля, глина, камінь, пісок, мул, смола, суглинок, рухляк та ін. Термінологія названих галузей /насамперед мінералогії/ відзначається значною динамічністю: відкриття нових мінералів і продуктів геологічних процесів, детальніше дослідження фізичної структури і хімічного складу уже відомих мінералів зумовлює появу нових термінів, переважно іномовного походження: валковит, пیتیцит, глокерит, ейосміт, меліт та ін. За походженням, утворенням, будовою, складом, властивостями, особливостями залягання земних порід та мінералів функціонує найрізноманітніша сітка словосполучень з опорним словом автохтонного походження. Наприклад, із загальноживаним компонентом камінь у дисертаційному дослідженні зафіксовано близько 90 термінів-словосполучень, з компонентом пісок - 26, з компонентом глина - 25 і т. ін.

Таким чином, процес термінологізації загальноновживаної лексики торкнувся значної кількості слів, що традиційно вживаються в загальнонародній мові на позначення різновидів рельєфу, водних об'єктів, а також різних порід та мінералів.

В аспекті взаємодії автохтонних та іномовних елементів у сучасній геологічній термінології помітна тенденція до ширшого вживання іномовних термінів міжнародного поширення, яка зумовлена не лише прагненням вчених до уніфікації термінології, але й розвитком науки, необхідністю уточнення окремих давніших термінів автохтонного походження відповідно до уточнення позначуваних ними понять.

У другому розділі розглядається термінологія, що сформувалася на основі метафоризації загальноновживаних слів. Поряд з традиційними народними назвами, які без будь-яких змін увійшли в наукову термінологію, лише поглибивши чи конкретизувавши своє нове, термінологічне значення, значну групу геологічних термінів становлять метафоризовані лексеми, що належать до різних предметно-тематичних груп загальнонародної лексики.

Досить помітне місце в системі геологічної термінології займає семантична трансформація соматичної лексики як антропоморфного, так і зооморфного характеру. За своїм первісним значенням – це слова, що в загальному використанні відомі на позначення частин людського чи тваринного організму, різних хворобливих утворень на ньому. Такі назви, конкретизовані переважно ад'єктивними компонентами, вживаються на позначення окремих гірських порід, мінералів, складових частин геологічних утворень тощо: жила – альпійські жили, метаморфічні жили, безрудна жи́ла, пластова жи́ла, еруптивна жи́ла, інтрузивна жи́ла; нирка – нирка залізна, нирка рудна, нирка вугільна; скелет – скелет базальтовий, скелет кремінний, скелет ґрунту; тіло – тіло мінеральне; хребет – гірський хребет, вододільний хребет, знижений хребет; ребро – ребро кристала, несправжнє ребро; крило – крило складки, крило схилу; око – око воляче, око рисяче, око совине агатове; щока – щока ущелини, щока гори; язик – язик льодовиковий, язик зсуву, язик сельовий тощо. Рідше в геологічній термінології використовуються загальноновживані слова, що позначають сліди різних хворобливих утворень на тілі людини чи тварини або механіч-

них ушкоджень: жировик, шрам, карбункул та ін. Окремі анатомічні назви /судини, трахеї, череп, щелепа тощо/, що стосуються викопних решток біологічного походження, використовуються у таких галузях геологічної науки, як палеозоологія та палеобіологія.

З анатомічними антропоморфними та зооморфними назвами пов'язані й утворення, що стосуються діяльності живого організму, які також використовуються в геологічній термінології в переносному значенні: пульсація - пульсація земної кори, пульсаційна теорія, пульсуюче джерело тощо.

Вихідною основою деяких геологічних термінів виступають загальноживані назви харчових продуктів та похідні від них утворення: жир, жирний, масло, молоко, мука, сметана та ін. У геологічній термінології вони використовуються, як правило, у словосполученнях: жирна земля, жирна глина, жирне вугілля, жирний торф; кам"яновугільне масло, купоросне масло, смоляне масло, гірське масло /застаріла назва нафти/; доломітова мука, вапняна мука, інфузорна мука тощо.

Зустрічаються серед таких утворень і іномовні вкраплення з вихідним значенням продуктів, продовольчих виробів: бісквіт - фарфоровий бісквіт /мінерал/, пудинг у значенні "складчаста геологічна структура", що використовується у словосполученні пудингова структура та ін.

Джерелом геологічної термінології є група лексики на позначення робочих дій, процесів, результатів діяльності людини чи життєдіяльності тварин і т. ін. Напр.: спайка, спайність, провал, виорювання, вилуговування, роздув, розмив, розріз тощо. У переносному значенні в термінології вживаються лексеми на позначення різних стадій розвитку живих організмів: зародковий - зародкова структура, ембріон - ембріон вулкана, дитинство - дитинство рельєфу, молодий, молодість - молода формація, молодість породи, омолодження - омолодження рельєфу, зрілість - зрілість породи тощо.

Спорадично репрезентовані в складі геологічної термінології й переносно вживані слова з деяких тематичних груп побутової лексики, зокрема назви деяких предметів домашнього використання, одягу або їх частин і т. ін.: доже - доже кам"яне, постіль, мішок - водяний мішок, кишеня - кишеня ерозійна, кишеня рудна, ду-

дка, сідло, стіл та ін.

У дисертаційному дослідженні детально розглядаються особливості творення термінів на основі переносного вживання окремих груп загальнонародної лексики, їх термінологічні дефініції.

Спостереження над термінологією, що сформувалася на основі семантичної трансформації загальноновживаних слів при їх переносному вживанні, підтверджує, що найширше використовуються в переносному значенні як терміни лексеми, що належать до соматичної групи. Меншою мірою з цією метою використовуються назви продуктів харчування, робочих процесів і дій та спорадично – назви з інших тематичних груп лексики української мови.

У третьому розділі розглядаються основні етапи становлення української геологічної термінології, її відображення в лексикографічних працях різного періоду та деякі питання подальшого уношення.

Збирання української народної лексики, яка згодом стала основою геологічної термінології, розпочалося з середини ХІХ ст. – після сформування центрів геологічної науки при Київському і Харківському, а пізніше – і Новоросійському університетах.

Від самого початку вироблення української наукової термінології /в тому числі й геологічної/ існувало два погляди на шляхи її творення: а/ терміни треба творити виключно на народній основі чи в дусі народного мовлення /М.Левченко, П.Єфименко, в окремі періоди своєї діяльності Ів.Верхратський та ін./; б/ слід використовувати здобутки інших мов, беручи з них уже готові терміни, що набули міжнародного поширення /Я.Головацький, С.Рудницький, М.Драгоманов та ін./.

Незважаючи на значні досягнення українського термінознавства і термінологічної лексикографії, така різниця в поглядах на шляхи розвитку наукової термінології частково зберігається до нашого часу. У різний час, залежно від загальних настроїв наукової інтелігенції, індивідуальних уподобань і політичної ситуації, відбувалося зміщення акцентів у способах вироблення наукової термінології.

У дисертації розглядаються деякі ранні геологічні українські терміни, засвідчені в одному з перших російсько-українських словників – "Опыт русско-украинского словаря" М.Левченка /1874/.

який, спираючись на зразки німецького, чеського, а почасти й польського словникарства, передавав деякі терміни за допомогою новотворів у дусі "народної мови": азот - душець, амальгама - зміш, аналізувати - розбирати, вентилятор - продух - вітрогін та ін.; частина з них закріпилася в термінологічному вживанні як синоніми /аналізувати - розбирати, вентилятор - вітрогін та ін./.

У роботі зроблено спробу дати оцінку діяльності Наукового товариства ім. Т.Шевченка у Львові в галузі термінотворення, особливо в часи, коли на Наддніпрянщині українське слово перебувало під забороною. Розглядаються деякі підручники, публікації в періодичній пресі, словникові матеріали, у яких простежується процес формування української геологічної термінології. Зокрема, проаналізовано працю А.Вахнянина "Фізіологічний начерк поздовжньої долини горішнього Сяну" /Львів, 1877/, у якій репрезентована як автохтонна за походженням термінологія /верста - тепер верства - верста гумусу, головний гірський хребет, пасмо гірське, повінь, дороги, пролом та ін./, що має часом і місцевий, галицький характер /кичера, зарінок, рінь та ін./, так і термінологія ширшого міжнародного використання /каньйон, серпантин, система гірська, формація геологічна тощо/. І хоч у цій праці є терміни, що пізніше в геологічну термінологію не звійшли /обнога, скорость бігу води, горбоватина та ін./, вважаємо, що вона відображала значний крок у пошуках шляхів розвитку української геологічної термінології.

Пізніше цю справу продовжував Ів.Верхратський, який, стоячи в цілому на пуристичних позиціях у виробленні української наукової термінології, при необхідності не відкидав термінів, що закріпилися в ряді європейських мов. Для предмета нашого дослідження становить інтерес його праця "Виразня /тобто термінологія/ мінералогічна" /Львів, 1909/ та термінологічні пошуки в "Знадобах до словаря южнорусского" /Львів, 1877/.

У складі мінералогічної термінології, засвідченої в Ів.Верхратського, можна виділити: а/ народну з походження термінологію, що вживається і в сучасній геологічній науці /блиск мінералу, вісь кристала, жила, сіль, тіло та ін./; б/ назви загального вживання, які у науковому обігу не закріпилися /квасний - кислий, кін - кут, рінь - галька, стіна - грань та ін./; в/ створе-

ні вченим терміни, які пізніше з незначними змінами увійшли до складу наукової термінології /в"язність - тепер в"язкість, густота - тепер густина, прозорість, сполука і т. ін./; г/ терміни, створені вченим, що не увійшли в науковий обіг /видівня - геоморфологія, виразня - термінологія, граняк - призма, складня - судова, шестистінник - куб тощо/; г/ терміни іномовного походження, що їх Ів.Верхратський використовував, незважаючи на свої загалом пуристичні настанови; вони стали надбанням української геологічної термінології /антиколіт, апатит, асиметричний, бронзит, кальцит, корунд, топаз тощо/.

Працюючи в галузі термінотворення, Ів.Верхратський першим заклав основи типологічного термінознавства, що, як нам видається, в майбутньому має стати одним із перспективних напрямків в українському термінознавстві.

Подібну позицію у справі формування української наукової термінології наймав і Є.Мелехівський. Певна частина термінів, засвідчених у його "Малоруско-німецькому словарі", стала надбанням сучасної української літературної мови.

Однією з найважливіших праць, яка залишила помітний слід в історії становлення української геологічної термінології, є матеріали академіка П.А.Тутковського, підготовлені на основі численних джерел ще на початку ХХ століття як зведений "Словник геологічних термінів" - зібраних з уст народу і засвідчених у словниках, спеціальних працях та літературних джерелах. Цей Словник є не лише важливим довідником з історії геологічної термінології, а може бути використаний і для подальшого упорядкування та впорядкування української геологічної термінології. У ньому, поряд з рекомендованими термінами, є значний резерв назв, які в термінологічному обігу на закріпилися.

Обстоюючи думку, що не можна ігнорувати скарбів народної мови в процесі вироблення наукової термінології, П.А.Тутковський не зачиняв дверей у літературну мову і перед іномовними за походженням термінами, що загалом дістало підтримку в наступних лексикографічних працях 20-х - початку 30-х років, у яких є певна кількість геологічних термінів /словники Х.Полонського, П.Василенка та І.Шелудька та ін./.

У дисертації докладно аналізуються й пізніші праці українсь-

ких лексикографів з термінології геологічних наук /Російсько-український геологічний словник" - укладачі Головащук С.І. та Соколовський І.Г., "Мінералогічний словник" - укладачі Лазаренко Є.К. та Винар О.М. та ін./.

Розглядаються також деякі питання подальшого вдосконалення і впорядкування української геологічної термінології: необхідність обмеження використання синонімів у термінологічному обігу, розширення джерельної бази в процесі термінотворення за рахунок ширшого використання матеріалів, зібраних у попередні десятиліття, використання досвіду, набутого у справі термінотворення в мовах інших народів, узгодження української наукової термінології з термінологією інших високорозвинених мов, зокрема найбільш поширених у сучасному світі та ін.

У Висновках, які завершують дисертаційне дослідження, відзначено, що аналіз генезису геологічної термінології підтверджує автохтонність її основного корпусу на сучасному етапі розвитку української літературної мови.

Термінологізація загальнонародної лексики відбувалася в основному шляхом входження у геологічну термінологію загальноновживаних назв об'єктів геологічної науки, які відбивають розвиток народних знань про неорганічну природу, та метафоричного вживання деяких слів загальнонародної мови. При входженні загальноновживаних назв у термінологію спостерігається поглиблення їх семантичного обсягу, чіткіше окреслення змісту позначуваних ними понять. Термінологічна спеціалізація загальнонародних слів досягається також супровідними прикметниками-означеннями, тому терміни, що ввійшли в науковий обіг із загальнонародної мови, частіше мають дво-, рідше три- чи багатоконпонентну структуру. А широка можливість різної комбінації двох і більше відомих слів полегшує пошуки нових термінів для формування і закріплення нових наукових понять.

Спостереження над геологічною термінологією автохтонного походження свідчать, що входження загальноновживаних слів у наукову термінологію відбувається за загальними семантичними закономірностями, що є спільними для багатьох мов /принаймні, для мов європейського ареалу/. Ці закономірності можна кваліфікувати як семантичні універсалиі.

Разом з тим, розвиток і поширення знань про Землю у всій їх

сукупності, загальнолюдський, інтернаціональний характер цих знань зумовлює входження в національні термінологічні підсистеми, в тому числі і в українську, різноджерельної термінологіки іномовного походження і міжнародного поширення.

Дослідження геологічної термінології дає підстави вважати, що основний її корпус уже сформувався. Проте вона, як і кожна термінологічна підсистема, потребує подальшого вдосконалення і внормування. Однією з важливих проблем, яка потребує уваги термінознавців, є необхідність обмежити використання в термінологічному вживанні паралельних утворень, синонімів, що сформувалися в геологічній термінології в різний час і на різній основі /айсберг - льодяна гора - крижана гора, варієтет - різновидність - різновид, гіаліновий - склуватий - склистий, дефляція - видування та ін./. Принаймні, варто було б у лексикографічних працях ширше застосувати обмежувальні ремарки, які свідчили б про використання того чи іншого терміна-синоніма в окремі періоди розвитку геологічної науки. Варіантності особливо варто уникати при паралельному вживанні в термінології слів, що є в загальнонародній мові абсолютними синонімами /лід - крига, горб - бугор, бурштин - янтар та ін./.

Для подальшого внормування геологічної термінології, очевидно, варто було б більше зважати на відповідність окремих термінів специфіці української мови, ширше використовувати досвід, набутий у галузі термінотворення 20-х - початку 30-х років, певною мірою, звертатися й до сучасних народних говорів, ув'язуючи процес подальшого термінотворення з рівнем розвитку геологічної науки і досягненням у термінотворенні найбільш уживаних у сучасному світі літературних мов.

Основні положення дисертації відображено в публікаціях:

1. "Алмаз мій чистий, дорогий..." //Культура слова. -1985. -Вип. 29. -С. 85-87.
2. Земля, грунт - синоніми //Культура слова. -1986. -Вип. 31. -С. 74-76.
3. Слово камінь як геологічний термін //Культура слова. - 1987. -Вип. 32. -С. 75-78.
4. Семантичні процеси в системі української геологічної тер-

мінології в умовах білінгвізму // Двужыччя в советском обществе: Тезиси науч. конф. - Вінниця, 1988. -С. 128-129.

5. Народнo-розмовна лексика як джерело сучасної української геологічної термінології //Науково-технічна революція і сучасні процеси розвитку лексики української народно-розмовної мови: Тези доп. Респ. конф. - Ужгород, 1989. -С. 39-40.

6. Загальномовна лексика в сучасній геологічній термінології //Семасіологія і словотвір. - К., 1989. -С. 80-83.

7. Засади формування реєстру термінологічних словників // Проблеми мови для спеціальних цілей, наукової і професійної комунікації: Тезиси докл. -К., 1991. -С. 23-24 /у співавторстві/.

8. Синонімія у науковій термінології /на матеріалі української геологічної термінології/ //Матеріали II Міжнародного семінара "Славянська культура в сучасному світі" /Изучение и преподавание в иноязычной аудитории/. -К., 1991. -С. 168-169 /у співавторстві/.

9. Роль інтернаціональних елементів в формуванні української геологічної термінології // Методичні рекомендації по курсу сопоставительного терминоведения для преподавателей иностранных языков вузов и учителей общеобразовательных школ. -Николаев, 1991. -С. 58-60.

10. Функціонування паралельних утворень у сучасній українській геологічній термінології //Теорія та прагматика термінологічної лексики: Тези доп. Респ. наук.-метод. конф. - К., 1991. -С.17-18 /у співавторстві/.

11. Функціонування паралельних утворень у сучасній українській геологічній термінології //Історія, стан і перспективи розбудови української термінології: Тематичний збірник наукових праць. - К., 1992. - С. 21-23.

12. Аналітична деривація в системі сучасної української термінології //Проблеми української науково-технічної термінології: Тези доп. II Міжнар. наук. конф. - Львів, 1993. -С. 62-63 /у співавторстві/.

13. Геологічна термінологія //Національні та інтернаціональні компоненти в сучасних терміносистемах. - К., 1993. -С. 99-147 /розділ у колективній монографії/.

14. Концепція значення слова у вченні О.О.Потебні і її розвиток у сучасному термінознавстві //Постаті та ідеї. -К. /друкується/.

Ліфт

Підп. до друку 11.01.94. Формат 60x84/16. Пап. офс. № 2. Офс. друк.
Ум. друк. арк. 0,93. Ум. фарбо-відб. 1,16. Обл.-вид.арк. 0,96. Тираж
100 прим. Зам. 10. Безкоштовно.

ІЕС Ім.С.О.Патона. 252650 Київ 5, МСП, вул. Горького, 69.
ПОД ІЕС Ім.С.О.Патона. 252650 Київ 5, МСП, вул. Горького, 69.

Безкоштовно

AB 29.161
AB 29.161